ΕΠΙΣΤΗΜΗ: «τὴν μὲν μετὰ λόγου ἀληθῆ δόξαν ἐπιστήμην εἶναι» (Πλάτων, Θεαίτ. 201d).

Σύστημα απόκτησης και ταξινόμησης της γνώσης με συγκεκριμένη μέθοδο. Είναι η διαδικασία που προσφέρει συστηματική πληροφόρηση για τον κόσμο. Η κατανόηση του κόσμου, δηλαδή, γίνεται με βάση υποθέσεις, οι οποίες πρέπει να επαληθευτούν εμπειρικά, ώστε να έχουν βάση στην πραγματικότητα. Βασίζεται στην **έρευνα**, η οποία σημαίνει συστηματική και ελεγχόμενη διερεύνηση υποθετικών προτάσεων προκειμένου αυτές να επιβεβαιωθούν ή να απορριφθούν. Βασίζεται σε παραγωγικούς και επαγωγικούς **συλλογισμούς** ή επαληθεύεται από την εμπειρία. Βασίζεται στην άποψη ότι τα γεγονότα δεν είναι τυχαία αλλά έχουν αιτίες, οι οποίες μπορούν να κατανοηθούν (ντετερμινισμός[1]). Ξεκινώντας από συγκεκριμένες παρατηρήσεις, οι επιστήμονες προσπαθούν να γενικεύσουν.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ: είναι οι δραστηριότητες και οι τακτικές που χρησιμοποιούνται από τους επιστήμονες προκειμένου να εξάγουν ασφαλή συμπεράσματα. Διαφέρει ανάλογα με τον τόπο, τον χρόνο, το αντικείμενο της έρευνας, την κοινωνία στην οποία απευθύνεται.

[1] Ντετερμινισμός ή αιτιοκρατία είναι η φιλοσοφική τάση, η οποία δέχεται ότι για όλα τα φαινόμενα υπάρχει μια αιτία. Δέχεται την αιτιώδη σχέση όλων των φαινομένων, δέχεται ότι για όλα τα φαινόμενα υπάρχει μια αναγκαία αιτία που τα προκαλεί και αρνείται πλήρως τον παράγοντα του τυχαίου.

Α. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ[2]: μελετούν την ανθρώπινη δραστηριότητα, η οποία εξωτερικεύεται σε έργα πολιτισμού, τον άνθρωπο και τις εμπρόθετες και απρόθετες ενέργειές του, τα παράγωγα της σκέψης του, γενικότερα τον πνευματικό του πολιτισμό. Βασίζονται στην παραδοχή ότι ο κόσμος και τα πολιτισμικά του παράγωγα εξαρτώνται από την υποκειμενική εμπειρία των ατόμων. Προσπαθούν να κατανοήσουν ορθολογικά τον τρόπο, με τον οποίο δημιουργεί ο άνθρωπος. Στις ερμηνευτικές επιστήμες ανήκουν:

Ψυχολογία, Φιλολογία, Ανθρωπολογία, Κοινωνιολογία, Παιδαγωγική, Νομική, Φιλοσοφία, Ιστορία, Αρχαιολογία, Θεολογία, Πολιτικές Επιστήμες.

Β. ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ: μελετούν τα φυσικά φαινόμενα και τα τυπικά συστήματα. Ανακαλύπτουν αιτιακές σχέσεις μεταξύ των φαινομένων επαληθεύοντας τις υποθέσεις τους αυστηρά μέσα από την εμπειρία. Οι υποκειμενικές πεποιθήσεις και υποθέσεις τους ελέγχονται μέσω της παρατήρησης, της μέτρησης και του πειράματος. Δηλώσεις που δεν επιδέχονται εμπειρική επαλήθευση θεωρούνται άνευ νοήματος.

Φυσική, Βιολογία, Χημεία, Αστρονομία, Στατιστική, Επιστήμες της γης και του περιβάλλοντος.

[2] Επίτηδες αποφεύγεται ο όρος «Ανθρωπιστικές Επιστήμες», ο οποίος ίσως είναι πιο γνωστός και διαδεδομένος για αυτήν την κατηγορία επιστημών. Ωστόσο, σήμερα θεωρείται από την έρευνα παρωχημένος και προτιμάται ο όρος «Ερμηνευτικές Επιστήμες», διότι ούτως ή άλλως όλες οι επιστήμες απευθύνονται πια στον άνθρωπο. Ποιος θα μπορούσε να ισχυριστεί σήμερα π.χ. ότι ένας αρχιτέκτονας δεν βρίσκεται στην υπηρεσία του ανθρώπου;

Γ. ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ: τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγουν τα μαθηματικά βασίζονται στην καθαρή λογική. Δεν απαιτούν επιβεβαίωση από εμπειρικά δεδομένα. Τα μαθηματικά αποτελούν χωριστή «γλώσσα» επικοινωνίας, ένα διακριτό σύστημα, επομένως τα συμπεράσματα που παράγονται είναι αναγκαίο να είναι συνεπή ως προς αυτό το σύστημα.

Δ. ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ: μελετούν τον τρόπο με τον οποίο μπορούν να υλοποιηθούν τα συμπεράσματα των πειραματικών επιστημών στην πράξη μέσω συστηματικών μεθοδολογιών.

Μηχανική, Αρχιτεκτονική, Διοίκηση, Ιατρική, Πληροφορική, Γεωπονία, Δασολογία, Οικονομικά

Τον 19ο αιώνα σημειώνεται έκρηξη του θετικισμού, ο οποίος βοηθά στην τεκμηρίωση των επιστημών της φύσης, αλλά δεν είναι εξίσου αποτελεσματικός στην τεκμηρίωση των ερμηνευτικών επιστημών. Για τον λόγο αυτόν, οι αρχές τεκμηρίωσης των «θετικών» και των «ανθρωπιστικών» σπουδών έρχονται σε αντιδιαστολή, τονίζονται κυρίως οι διαφορές τους και δημιουργείται πόλωση.

Ο θετικισμός είναι συνδεδεμένος με τον A. Comte (Αύγουστος Κοντ), ο οποίος ήταν ο πρώτος που χρησιμοποίησε τον όρο για να περιγράψει μια φιλοσοφική θέση (A general view of Positivism, 1848): κάθε μορφή γνήσιας γνώσης βασίζεται στην αισθητηριακή

εμπειρία και μπορεί να κατοχυρωθεί μόνο μέσω της παρατήρησης και του πειράματος. Η γνώση δεν μπορεί να αποκτηθεί μέσω του ορθού λόγου, αλλά για την κατάκτησή της πρέπει να επικεντρωθούμε σε γεγονότα και σε φαινόμενα. Έτσι, οι μεθοδολογικές διαδικασίες των θετικών-πειραματικών επιστημών μπορούν να εφαρμοστούν και στις κοινωνικές-ερμηνευτικές επιστήμες. Επίσης, τα τελικά αποτελέσματα της έρευνας των κοινωνικών-ερμηνευτικών επιστημών μπορούν να διατυπωθούν με όρους όμοιους με αυτούς των θετικών-πειραματικών επιστημών. Άρα, οι αναλύσεις πρέπει να διατυπωθούν σε γενικούς νόμους, όπως συμβαίνει και με τα φυσικά φαινόμενα. Ο Κοντ, μάλιστα, θεωρούσε ότι η κοινωνιολογία, η οποία στην εποχή του μόλις είχε κάνει την εμφάνισή της με εισηγητή τον ίδιο, είναι μια πολύ υψηλή έκφραση του θετικού πνεύματος, γιατί μπορεί να συμβάλλει στην ευημερία της κοινωνίας. Πίστευε ότι μπορούμε να μελετήσουμε τα κοινωνικά φαινόμενα με μεθόδους των θετικών επιστημών π.χ. μέτρηση, παρατήρηση.

Ωστόσο, η οπτική αυτή δεν μπορεί να εφαρμοστεί εύκολα στην ερμηνεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς, γιατί η ανθρώπινη φύση είναι περίπλοκη και ακαθόριστη. Ως εκ τούτου, τα κοινωνικά φαινόμενα είναι ρευστά και δεν παρουσιάζουν πάντα την κανονικότητα του φυσικού κόσμου. Η ανθρώπινη συμπεριφορά δεν προβλέπεται και δεν μπορεί να γίνει κατανοητή με τη χρήση μόνο επιστημονικών μεθόδων των θετικών επιστημών. Φυσικά, οι επιστήμες συνεργάζονται. Οπωσδήποτε π.χ. η στατιστική θα μπορούσε να δώσει πολύ χρήσιμα συμπεράσματα στην κοινωνιολογία ή την ψυχολογία, αλλά ποτέ αυτόνομα.

Στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα προέκυψε μία αντίδραση στον θετικισμό, ο αντι-θετικισμός, ο οποίος είχε στόχο να αναιρέσει τη μηχανιστική αντίληψη για την επιστήμη και τη φύση. Οι αντι-θετικιστές πίστευαν ότι ο θετικισμός αποκλείει την ελεύθερη επιλογή και την ατομικότητα, στοιχεία, τα οποία αναγκαστικά υπεισέρχονται στην έρευνα. Το σύμπαν δεν είναι ένας μηχανισμός αλλά ένας ζωντανός οργανισμός. Αυτό σημαίνει ότι όσο και αν οι μετρήσεις μπορούν να κάνουν τη ζωή κατανοητή, παρακάμπτουν το δεδομένο ότι η ζωή βιώνεται από έμβια όντα που την αντιλαμβάνονται εμπειρικά. Αυτήν την εμπειρία ζωής δεν μπορούμε να την μετρήσουμε με κάποια φυσική κλίμακα.

Η αντικειμενικότητα δεν είναι το μοναδικό μέσο για να αποκτήσουμε μία έγκυρη σχέση με την πραγματικότητα. Η επιστημονική γνώση δεν είναι το μόνο είδος γνώσης που υπάρχει (τι γίνεται με τις ηθικές κρίσεις, τις αξίες, τις προσωπικές πεποιθήσεις;). Η ατομική συμπεριφορά στο σύνολό της δεν διέπεται από θεμελιώδεις κανονικότητες και δεν μπορεί να αναχθεί σε ένα τεχνοκρατικό επίπεδο και μόνο, γιατί με αυτόν τον τρόπο δεν λαμβάνονται υπόψη τα στοιχεία εκείνα που δίνουν στον άνθρωπο, την ανθρώπινη πλευρά του.

Ίσως μόνο ο ερευνητής θα μπορούσε να κατανοήσει την ερμηνεία των ανθρώπων για τον κόσμο, διότι είναι άνθρωπος και επομένως βρίσκεται στο ίδιο πλαίσιο αναφοράς με το αντικείμενο της έρευνάς του.

Ο 19ος αιώνας αποτέλεσε ορόσημο στην εξέλιξη της δυτικής φιλοσοφίας. Τότε συμβαίνουν ταυτόχρονα δύο πράγματα:

α) <u>έχουν ήδη μεταφραστεί και σχολιαστεί πολλά έργα της κλασικής αρχαιότητας</u> και

β) <u>επικρατεί μία στροφή στον θετικισμό</u>

Έχει προηγηθεί:

1. ο ορθολογισμός του Descartes (Ντεκάρτ): με τον Λόγο μπορεί να περιγραφεί πλήρως η φύση του κόσμου

2. ο Leibniz: το σύνολο της γνώσης συστηματοποιείται με λογικές αποδείξεις και με την αρχή της μη αντίφασης.

3. ο Hume: η επιστήμη είναι μία εκ των υστέρων συνόψιση της μέχρι τώρα εμπειρίας. Η επιστημονική γνώση βασίζεται στην παρατήρηση των εξωτερικών πραγμάτων και αποτυπώνει απλώς μια κανονικότητα. Άρα η ισχύς της εμπειρίας είναι ψυχολογική. Δεν ξέρουμε πως είναι η πραγματικότητα. Ξέρουμε μόνο τι πιστεύουμε εμείς γι' αυτήν.

4. Kant: με το έργο του «Κριτική του Καθαρού Λόγου»: η εμπειρία δίνει υλικό, το οποίο πρέπει να επεξεργαστεί η νόηση μέσα από θεωρητικά σχήματα που ο νους ήδη κατέχει. Το αισθητηριακό υλικό διαμορφώνεται αιτιακά μέσω της διάνοιας που ο άνθρωπος έτσι κι αλλιώς κατέχει. Η αιτιότητα είναι ένας τρόπος του σκέπτεσθαι, τον οποίο ο άνθρωπος κατέχει εγγενώς/ a priori. Υπερβατολογικό φιλοσοφικό επιχείρημα: ξεκινά από μια εμπειρική πραγματικότητα για να εξετάσει τις γνωσιολογικές προϋποθέσεις που απαιτούνται για την ύπαρξη αυτής της πραγματικότητας.

5. Hegel: ο φιλοσοφικός στοχασμός θα φτάσει στην απόλυτη γνώση μέσω της κατασκευής ενός θεωρητικού-εννοιολογικού συστήματος. Η γνώση δεν κατακτιέται διαισθητικά. Η φύση είναι ο λόγος σε αδρανή κατάσταση. Σκοπός του λόγου είναι να ξεπεράσει τη φύση και τους περιορισμούς της και να κατακτήσει την αυτοσυνειδησία.

Υπό την επίδραση του θετικισμού προέκυψαν **δύο βασικά μοντέλα σκέψης** για τις ερμηνευτικές επιστήμες:

1. Κανονιστικό μοντέλο: εφόσον η ανθρώπινη συμπεριφορά διέπεται από κανόνες, είναι λογικό να μπορούν αυτοί να διατυπωθούν σε γενικούς νόμους και να διερευνηθούν με τις μεθόδους των πειραματικών επιστημών. Είναι δυνατόν μέσω μιας διαδικασίας αφαίρεσης να διατυπωθούν γενικές θεωρίες που διέπουν την ανθρώπινη σκέψη. Αυτές οι θεωρίες είναι εξωτερικές ως προς το δρων υποκείμενο, γιατί είναι συλλογικές. Η πραγματικότητα είναι εξωτερική, επομένως ο στόχος του επιστήμονα είναι να διατυπώσει μία ορθολογική θεωρία που να την εξηγεί.

2. Ερμηνευτικό μοντέλο: πρέπει να γίνει προσπάθεια να κατανοηθεί ο υποκειμενικός κόσμος της ανθρώπινης εμπειρίας. Ο επιστήμονας δεν μπορεί να είναι απλός παρατηρητής, γιατί δεν μελετά ένα φυσικό φαινόμενο, αλλά πνευματικά παράγωγα και συμπεριφορές, στοιχεία που είναι δυνατόν να επηρεάζονται από ποικίλους και μοναδικούς στην κάθε περίπτωση παράγοντες. Ο επιστήμονας πρέπει να ξεκινά από συγκεκριμένα ευρήματα ή απόψεις, να προσπαθεί να τα κατανοήσει και από αυτά τα δεδομένα να παράγεται η θεωρία. Θα

αποδοθεί, δηλαδή, νόημα στα δεδομένα αυτά ανάλογα με τον σκοπό που είχαν θέσει τα υποκείμενα που τα παρήγαγαν. Άρα, η ερμηνεία αυτών των δεδομένων μπορεί να καταλήξει σε πολλές παραλλαγές της πραγματικότητας, τόσες, όσες και οι ειδικές συνθήκες που τα καθόρισαν.

Ερμηνευτική: είναι το σύνολο των αρχών και των τεχνικών που επιτρέπουν την εξαγωγή σημασιών και την κατανόηση των γλωσσικών σημείων του ανθρώπινου λόγου. Η ερμηνευτική επιστρατεύει μια εργασία μετάφρασης/ ερμηνείας: υποθέτει πως τα γλωσσικά σημεία και ο λόγος δεν είναι διαφανή και πως πίσω από το προφανές, το προσιτό μέσω της γραμματικής, της κυριολεκτικής ερμηνείας ενός κειμένου, λανθάνει ένα δεύτερο κρυμμένο και, για τα δεδομένα του δυτικού πολιτισμού, ανώτερο επίπεδο σημασίας που οφείλει να ανακαλυφθεί.

Βασικοί θεωρητικοί της ερμηνευτικής προσέγγισης είναι[3]:

Schleiermacher: ο ερμηνευτής προκειμένου να ερμηνεύσει χρειάζεται να αντιληφθεί τη διανοητική κατάσταση του συγγραφέα. Ο ερμηνευτής είναι απαραίτητο να επιδείξει μία «ανοιχτότητα» στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζει το έτερο, το έργο που ερμηνεύει. Για την ερμηνεία των κειμένων απαιτείται να αποκτήσει κάποιος την

[3] Οι παρακάτω θεωρητικοί ασχολήθηκαν κυρίως με τον τρόπο ερμηνείας ενός κειμένου, με το νόημα των λέξεων, με τη διαδικασία που ακολουθεί το ανθρώπινο μυαλό προκειμένου να κατανοήσει ένα νόημα. Ωστόσο, όλες οι απόψεις τους για την κατανόηση του κειμένου (που αποτελεί τη βάση της αντίληψης) μπορούν να μεταφερθούν και σε όλες τις άλλες ερμηνευτικές επιστήμες π.χ. Κοινωνιολογία, Πολιτικές Επιστήμες, Ψυχολογία κτλ.

εμπειρία τους ως ανθρώπινων δημιουργημάτων, ως εκφράσεων του ανθρώπινου ψυχισμού. Πρέπει, επίσης, να λάβει υπόψη του τη γλωσσική ικανότητα του συγγραφέα καθώς και την ιδιαίτερη επιλογή των λέξεων. Επίσης, πρέπει να λάβει υπόψη του όλο το πολιτισμικό περιβάλλον, μέσα στο οποίο δρα ο συγγραφέας.

Dilthey (αντιθετικισμός): ο ερμηνευτής πρέπει να βρεθεί σε κατάσταση ενσυναίσθησης[4] με τον συγγραφέα. Μέσα από τα συμφραζόμενα πρέπει να ανακατασκευάσει την εμπειρία του συγγραφέα. Διαχωρίζει τις φυσικές από τις «ανθρωπιστικές» επιστήμες, διότι οι δεύτερες αποσκοπούν στη γνώση των ατομικών εκφράσεων της ανθρώπινης ζωής και των προϊόντων της ανθρώπινης σκέψης. Απαιτούν εξατομικευμένη κατανόηση. Ερμηνευτικός κύκλος είναι η διαδικασία κατανόησης ενός κειμένου. Πρόκειται για μια κυκλική διαδικασία, διότι δεν είναι δυνατόν να γνωρίζουμε το όλον, αν πρώτα δεν γνωρίσουμε τα μέρη (π.χ. κείμενο-λέξεις, άτομο-κοινωνία) αλλά και αντίστροφα δεν είναι δυνατόν να κατανοήσουμε τα μέρη, αν δεν γνωρίσουμε το όλον, μέσα στο οποίο εντάσσονται. Η διαδικασία αυτή, παρότι κυκλική, δεν είναι μάταια. Μέσα από τη συνεχή διάδραση και την κυκλικότητα από το μέρος στο σύνολο και αντίστροφα, είναι δυνατόν να καταλήξουμε σε μία έγκυρη ερμηνεία.

Husserl: εισηγείται το φιλοσοφικό κίνημα της Φαινομενολογίας: ενδιαφέρον για τα φαινόμενα, δηλαδή για όσα αντιλαμβανόμαστε με

[4] Η συναισθηματική ταύτιση με την ψυχική κατάσταση, στην οποία βρίσκεται ένα άλλο υποκείμενο (πέρα από τον εαυτό μας). Στόχος αυτής της ταύτισης είναι η κατανόηση των κινήτρων και των πράξεων του υποκειμένου αυτού. Ο όρος είναι πολύ σημαντικός στη Ψυχολογία και στην Παιδαγωγική.

τις αισθήσεις μας. Πίστη στη σημασία της υποκειμενικής συνειδητότητας, η οποία νοηματοδοτεί τη ζωή. Η συμπεριφορά καθορίζεται από την εμπειρία και όχι από την αντικειμενική πραγματικότητα. Για να καταστεί δυνατή η κατανόηση ενός κειμένου ή ενός κοινωνικού ή ψυχολογικού φαινομένου είναι απαραίτητο να κατανοηθούν από τον αναγνώστη οι προθέσεις του συγγραφέα ή του ατόμου που δρα. Η γλώσσα είναι το εργαλείο που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας για να κάνει τον αναγνώστη να κατανοήσει τις προθέσεις του. Τα κείμενα είναι οντότητες, οι οποίες υπάρχουν εξαιτίας της πρόθεσης του συγγραφέα. Αυτό σημαίνει ότι το κείμενο δεν αποδίδει μια αντικειμενική αλήθεια, την οποία ο αναγνώστης πρέπει να ψάξει να τη βρει, αλλά μας δίνει την οπτική του συγγραφέα γι' αυτό. Στο κείμενο πάντα θα υπάρχουν κάποια σκοτεινά και ασαφή σημεία, τα οποία ο αναγνώστης θα τα συμπληρώνει ανάλογα με τις προσωπικές εμπειρίες του και την ιδιοσυγκρασία του και έτσι θα ερμηνεύει το κείμενο π.χ. αν κάποιος διαβάσει τους παρακάτω στίχους από την «Ιθάκη» του Καβάφη: «Σὰ βγεῖς στὸν πηγαιμὸ γιὰ τὴν Ἰθάκη,/ νὰ εὔχεσαι νἆναι μακρὺς ὁ δρόμος», τότε ένας αναγνώστης χ μπορεί να αντιληφθεί ότι ο στίχος αναφέρεται στις προκλήσεις της ζωής και στη δύσκολη και μακρά πορεία που ακολουθεί ένας άνθρωπος προκειμένου να πετύχει έναν στόχο. Πιθανόν, όμως, ένας αναγνώστης ψ να αντιλαμβάνεται ότι ο στίχος αναφέρεται στα ταξίδια των ανθρώπων σε διάφορους γεωγραφικούς προορισμούς, τα οποία είναι γεμάτα περιπέτειες και γι' αυτό επιθυμούμε πάντα να έχουν διάρκεια. Κάθε αναγνώστης μπορεί να νοηματοδοτήσει με τον δικό του τρόπο τον στίχο, ανάλογα με τις εμπειρίες του. Γι' αυτό συνηθίζουμε να λέμε ότι όσοι οι άνθρωποι τόσες και οι ερμηνείες.

Είναι, βέβαια, σημαντικό να πούμε ότι όταν αναφερόμαστε σε ένα **κείμενο**, δεν εννοούμε μόνο το γραπτό κείμενο. Κείμενο είναι τα πάντα π.χ. μια ταινία, μια αφίσα, ένα τραγούδι, μια επιστολή, ένα βίντεο στο you tube κτλ. Χρησιμοποιούμε τον όρο κείμενο, δηλαδή, με την έννοια του λόγου (discourse). Ως κείμενο εννοούμε το σύνολο των παραγόντων, οι οποίοι συμβάλλουν στην οικοδόμηση ενός «μηνύματος» που διαθέτει συνοχή και ταυτότητα, που είναι εύκολα αναγνωρίσιμη.

Heidegger (20ος αι.): δεν έχει σημασία το να κατανοήσουμε κάτι αλλά η ίδια η διαδικασία της κατανόησης. Η κατανόηση δεν είναι μια αυτόνομη δραστηριότητα αλλά πραγματοποιείται μέσω της γλώσσας. Η ερμηνεία του κειμένου είναι μέρος της ερμηνείας του κόσμου γενικά. Έτσι κάθε άνθρωπος, καθώς ερμηνεύει περιλαμβάνει χρονικά και ιστορικά στην ερμηνεία του και ένα κομμάτι του κόσμου, στον οποίο ζει. Καμία ερμηνεία δεν είναι ανεξάρτητη από τον τόπο και τον χρόνο κατά τον οποίο παράγεται. Στις τέχνες αυτό γίνεται ακόμη πιο κατανοητό π.χ. τα καλλιτεχνικά ρεύματα αποτυπώνουν πάντα την εποχή και τις κοινωνικές αλλαγές που επικρατούν.

Gadamer: η ερμηνεία βασίζεται πάντα σε μια προκατοχή, σε μια προκατάληψη. Η προκατάληψη λανθασμένα θεωρήθηκε εμπόδιο στην κατανόηση, εφόσον ο σημερινός ερμηνευτής είναι στενά συνδεδεμένος με την εποχή του. Η προκατάληψη είναι στην πραγματικότητα προϋπόθεση για την κατανόηση. Ο ερμηνευτής δεν μπορεί και δεν έχει νόημα να ανακατασκευάσει μια παρελθούσα

κατάσταση. Δεν προϋπάρχει ένα νόημα, το οποίο ο ερμηνευτής πρέπει να προσεγγίσει. Οι προκαταλήψεις προέρχονται από την αυθεντία και από την παράδοση, τη σημασία της οποίας τονίζει. Κατά τη διάρκεια της κατανόησης, ο ερμηνευτής υπόκειται και αυτός στην παράδοση. Έτσι, μέσα στην ίδια παράδοση υπάρχει το προς ερμηνεία κείμενο και ο ερμηνευτής, πράγμα που σημαίνει ότι η γνώση θα παραμένει πάντα ακένωτη και ότι η διαδικασία της ερμηνείας πάντα θα βρίσκεται σε εξέλιξη. Βέβαια, ο ερμηνευτής τοποθετείται στο παρόν και το προς ερμηνεία έργο τοποθετείται στο παρελθόν, στοιχείο που δημιουργεί ένα χάσμα. Το χάσμα αυτό μειώνεται σταδιακά, διότι ο ερμηνευτής προσφέρει στο έργο τον συγχρονισμό του με το σήμερα και το έργο προσφέρει κατανόηση των συνθηκών του παρελθόντος, κάτω από τις οποίες δημιουργήθηκε. Άρα μία μόνο και απαραίτητα σωστή ερμηνεία του έργου δεν μπορεί να υπάρξει. Η κλασική ερώτηση «Τι εννοεί ο ποιητής;» χάνει εντελώς το νόημά της, σύμφωνα με τον Gadamer. Ο ίδιος αναφέρει χαρακτηριστικά:

«Προφανώς, δεν μπορούμε να μιλάμε για πάγιους ερευνητικούς στόχους στις κοινωνικές επιστήμες με την ίδια έννοια που τούτο συμβαίνει στις φυσικές επιστήμες, όπου η έρευνα διεισδύει όλο και βαθύτερα στη φύση. Στις κοινωνικές επιστήμες, αντίθετα, το ερευνητικό ενδιαφέρον που στρέφεται στην παράδοση παρακινείται με ιδιαίτερο τρόπο από το εκάστοτε παρόν και τα ενδιαφέροντά του. Το ίδιο το θέμα και το αντικείμενο της έρευνας συγκροτούνται από το κίνητρο της ερωτηματοθεσίας, δηλαδή ανάλογα με τα ερωτήματα που

τίθενται κάθε φορά. Η ιστορική έρευνα ερείδεται[5], επομένως, στην ιστορική κίνηση, που υποβαστάζει και την ίδια τη ζωή, και δεν μπορεί να κατανοηθεί τελολογικά από την άποψη του αντικειμένου, το οποίο θέτει στο επίκεντρο της προσοχής της. Προφανώς, ένα τέτοιο "αντικείμενο" καθ' εαυτό δεν υφίσταται καν. Τούτο ακριβώς διακρίνει τις κοινωνικές από τις φυσικές επιστήμες. Ενώ το αντικείμενο των φυσικών επιστημών στην ιδεώδη περίπτωση μπορεί να οριστεί ως ό,τι η ολοκληρωμένη φυσικοεπιστημονική γνώση εμπέδωσε και κατέκτησε, δεν έχει νόημα να μιλάμε για ολοκληρωμένη ιστορική γνώση· εξ ου και ο λόγος περί ενός "αντικειμένου καθ' εαυτό", όπου εστιάζεται η έρευνα, δεν μπορεί εν τέλει να έχει αντίκρισμα», Gadamer, Wahrheit und Methode, 1960.

Φορμαλισμός (Ρώσικος, 1910-1920): ειδική μνεία είναι απαραίτητο να γίνει στον ρώσικο φορμαλισμό, ο οποίος αποτελεί μία πολύ σημαντική καμπή στη μελέτη των κειμένων και συνέβαλε ουσιαστικά στην μετατόπιση του ενδιαφέροντος από τον συγγραφέα στο κείμενο. Ο φορμαλισμός εμφανίστηκε στη Ρωσία τον 20ο αιώνα και κυρίως κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι φορμαλιστές αρνούνται ότι το έργο (κείμενο, ζωγραφική, γλυπτό κ.α.) είναι το αποτύπωμα της έμπνευσης και της ψυχής του δημιουργού. Υπάρχει μια βασική διαφορά ανάμεσα στην καθημερινή γλώσσα που χρησιμοποιούμε και στη γλώσσα της λογοτεχνίας. Σημασία δεν έχει η μελέτη της λογοτεχνίας, αλλά η λογοτεχνικότητα, δηλαδή τα χαρακτηριστικά που κάνουν ένα έργο να θεωρείται λογοτεχνικό. Έχει σημασία η

[5] στηρίζεται

γλώσσα της λογοτεχνίας να χρησιμοποιεί λέξεις με διαφορετική σημασία από την καθορισμένη και να δημιουργεί έτσι στον αναγνώστη την «ανοικείωση». Ο αναγνώστης δηλαδή έχει σημασία να εκπλήσσεται με τη νέα σημασία των λέξεων και τελικά να συγκινείται. Τα έργα τέχνης για τους φορμαλιστές είναι ένα είδος μηχανής, με την έννοια ότι αποτελούν το προϊόν της ανθρώπινης δραστηριότητας που δημιουργεί έχοντας έναν συγκεκριμένο σκοπό. Ο καλλιτέχνης λοιπόν με τις ικανότητές του και τις μεθόδους του προσπαθεί να πάρει το υλικό του (τις λέξεις, την εικόνα) και να τα μετατρέψει έτσι ώστε να προκαλέσει στο κοινό αυτό που θέλει (π.χ. προβληματισμό, ευχαρίστηση, συγκίνηση κ.α.). Ο στόχος είναι οι απλές μορφές λόγου να λειτουργήσουν μέσα από τις τεχνικές του φορμαλισμού διαφορετικά για το κοινό, δημιουργώντας το αίσθημα της «ανοικείωσης» και τελικά της αισθητικής ικανοποίησης. Ο πρακτικός σκοπός των λέξεων παύει να υπάρχει και αποκτά αξία ο ιδιαίτερος συνδυασμός των λέξεων κάθε φορά, η φόρμα. Είναι χαρακτηριστικό, μάλιστα, ότι οι αντίπαλοι του φορμαλισμού χρησιμοποιήσαν τον όρο υποτιμητικά (αρνητική σημασία σε πολλές περιπτώσεις έχει και σήμερα ο όρος φορμαλισμός), γιατί πίστευαν ότι οι φορμαλιστές δίνουν έμφαση αυστηρά στη φόρμα και όχι στο περιεχόμενο. Βασικοί εκπρόσωποι του ρώσικου φορμαλισμού ήταν οι: Jakobson, Propp, Bahtin, Taine.

<u>Νέα Κριτική (ΗΠΑ, 1930-1940)</u>: η νέα κριτική, η οποία δεν αποτελούσε χωριστή σχολή, όπως ο ρώσικος φορμαλισμός, είναι μια επίσης φορμαλιστική θεωρία με πολλά κοινά σημεία με τον ρώσικο

φορμαλισμό. Οι εκπρόσωποί της θεωρούν, όπως οι φορμαλιστές, ότι η λογοτεχνία είναι ένας χώρος που διαθέτει δικούς του κανόνες και δεν σχετίζεται με την ιστορία ή με τα κοινωνικοπολιτικά πλαίσια. Πίστευαν, όπως οι φορμαλιστές ότι το υποκειμενικό στοιχείο ελάχιστο ρόλο παίζει στην «ανάγνωση» ενός έργου. Οι εκπρόσωποι της νέας κριτικής, όμως, επικεντρώθηκαν στο ζήτημα της κριτικής και θεωρούσαν ότι η κριτική δεν σχετίζεται με την πρόθεση του συγγραφέα ή την ανταπόκριση του κοινού στο έργο. Η κριτική γίνεται με εσωτερικούς όρους του κάθε έργου. Γενικά, θα λέγαμε ότι υπήρξε σημαντικό ρεύμα, αλλά σε καμία περίπτωση δεν άγγιζε την επιστημονικότητα και την καινοτομία που εισηγήθηκε ο ρώσικος φορμαλισμός.

Σταδιακά άρχισαν να εφαρμόζονται και άλλες θεωρίες ερμηνείας. Η φαινομενολογία, η νέα κριτική και ο ρώσικος φορμαλισμός (βλ. παραπάνω), αποτέλεσαν το υπέδαφος για να αναπτυχθούν οι σύγχρονες θεωρίες ερμηνείας. Οι σημαντικότερες ερμηνευτικές θεωρίες, που υπάρχουν και εφαρμόζονται μέχρι και σήμερα είναι:

Θεωρία Πρόσληψης (1960): θεμελιωτής της θεωρίας αυτής υπήρξε ο Hans-Robert Jauss (Πανεπιστήμιο της Κωνσταντίας στη Γερμανία). Η κατανόηση των κειμένων από τους πρώτους αναγνώστες τους έχει σημασία, διότι αυτή εμπλουτίζεται αλυσιδωτά και φτάνει μέχρι το σήμερα. Η προϊστορία της σημερινής εμπειρίας μας έχει τη σημασία της προκειμένου να κατανοήσουμε ένα κείμενο, διότι πάντα ο ερευνητής μελετά τα κείμενα ως υποκείμενο που κινείται μέσα στην

ιστορία. Ο μελετητής πρέπει να επανεξετάζει τα έργα λαμβάνοντας υπόψη του το πώς τα ίδια αυτά έργα ερμηνεύτηκαν στο παρελθόν με βάση τις τότε πολιτικο-κοινωνικές συνθήκες και αισθητικές αξίες. Υπάρχει πάντα ένας ορίζοντας προσδοκιών από τον αναγνώστη, μέσα στον οποίο εξετάζεται ένα έργο. Το αν το έργο διαψεύδει ή όχι τον ορίζοντα προσδοκιών του, το κατατάσσει στην εποχή του ως σημαντικό κείμενο ή όχι. Όσο περισσότερο ο αναγνώστης αισθάνεται ότι αποκλίνει ο ορίζοντας προσδοκιών του από το έργο, τόσο πιο υψηλά αποτιμά την αισθητική του αξία. Αυτή η κατάταξη, όμως, μπορεί να αλλάξει από εποχή σε εποχή, εφόσον αλλάζουν και οι συνθήκες π.χ. ένα έργο μπορεί να μην εκτιμηθεί στην εποχή του αλλά σε μια άλλη εποχή να θεωρείται αριστούργημα. Ωστόσο, η ανασυγκρότηση ενός ορίζοντα προσδοκιών από τον σύγχρονο μελετητή δεν είναι εύκολη υπόθεση, εφόσον ο μελετητής κινείται εντός της ιστορίας του. Γενικότερα, το κείμενο, παρότι σε κάποιον βαθμό «καθοδηγεί» τον αναγνώστη, αφήνει ένα μεγάλο περιθώριο ποικιλίας ως προς την κατανόησή του. Επομένως, το νόημα παράγεται κατά την ανάγνωση και δεν εμπεριέχεται από πριν στα κείμενα. Το νόημα είναι «ανοικτό» και συμπληρώνεται από τον κάθε αναγνώστη, ο οποίος προσλαμβάνει το νόημα του έργου ανάλογα με τις εμπειρίες, τις γνώσεις και γενικότερα την ιδιοσυγκρασία του.

Δομισμός (στρουκτουραλισμός, Τσεχία, Σχολή Πράγας): ο δομισμός είναι μια θεωρία, η οποία εφαρμόστηκε κυρίως στη ψυχολογία, στη γλωσσολογία και στην ανθρωπολογία, μέσα από την οποία πέρασε και σε όλες τις κοινωνικές επιστήμες. Το κείμενο για τον δομισμό είναι

προϊόν της γλώσσας και όχι της φαντασίας ή της πρόθεσης του συγγραφέα. Επικεντρώνεται στην κατανόηση των συμβάσεων που διέπουν τα διάφορα είδη λόγου. Η φιλολογική ανάλυση ενός κειμένου μπορεί να πραγματοποιηθεί με γλωσσολογικούς όρους. Η γλώσσα διέπεται από δύο κατηγορίες σχέσεων: α) τον συνταγματικό άξονα: κανόνες που αφορούν στη διάταξη των λέξεων, ώστε αυτές να δημιουργήσουν μία συντακτική ενότητα β) τον παραδειγματικό άξονα: οι κανόνες που αφορούν στις σχέσεις των λέξεων ίδιου τύπου π.χ. επιλογή μιας λέξης έναντι μιας άλλης, παρόμοιας, η οποία θα μπορούσε να την αντικαταστήσει (γιατί σε ένα κείμενο χρησιμοποιείται η λέξη «ξεκουράζομαι» και όχι η λέξη «αναπαύομαι»;). Ειδικά στην ποίηση, οι σχέσεις που δημιουργούνται στον συνταγματικό άξονα λαμβάνονται σα να κινούνται στον παραδειγματικό άξονα. Όλη η θεωρία βασίζεται στη γλωσσολογική θεωρία του Saussure (Σωσσύρ): η γλώσσα πρέπει να μελετάται ως ένα σύστημα ενταγμένο σε ένα χρονικό πλαίσιο. Η σχέση μεταξύ του σημαίνοντος (λέξη) και του σημαινομένου (νόημα) είναι εντελώς αυθαίρετη. Άρα η σημασία μιας λέξης αποκτάται μόνο και μόνο επειδή αυτή είναι ενταγμένη στο σύστημα γλώσσα π.χ. το σημαίνον είναι η λέξη «τραπέζι» ενώ το σημαινόμενο είναι η έννοια του τραπεζιού που έχουμε στο μυαλό μας. Δεν υπάρχει κανένας συγκεκριμένος λόγος για τον οποίο ονομάζουμε το αντικείμενο του τραπεζιού ως «τραπέζι». Η σύνδεση της λέξης με το νόημα (δηλαδή του σημαίνοντος και του σημαινομένου) είναι τυχαία. Θα μπορούσαμε, με άλλα λόγια, το αντικείμενο τραπέζι να το ονομάζουμε «καναπέ». Για την κατανόηση ενός κειμένου αυτό σημαίνει ότι το νόημα αποδίδεται από το μυαλό του ανθρώπου και κατασκευάζεται μέσω της γλώσσας. Αν

κατανοήσουμε τη γλωσσική κατασκευή, έχουμε κατανοήσει και το νόημα. Η γλώσσα με άλλα λόγια είναι ένα σύστημα στοιχείων και όχι μια απλή παράθεση στοιχείων. Συγκροτείται, δηλαδή, σε διάφορα επίπεδα: ήχος της λέξης, ορθογραφία, σύνταξη, νόημα, τα οποία βρίσκονται σε αλληλεξάρτηση μεταξύ τους. Ο δομισμός στην ανθρωπολογία εκπροσωπήθηκε κυρίως από τον Κλοντ Λεβί Στρος.

Μεταδομισμός: πρεσβεύει ότι το ίδιο το άτομο είναι το υποκείμενο της γλώσσας που χρησιμοποιεί. Άρα το υποκείμενο εντάσσεται σε ένα σύστημα που προϋπάρχει του υποκειμένου και αφού υιοθετεί αυτό το σύστημα, εντάσσεται ταυτόχρονα και σε ένα κοινωνικό και πολιτισμικό γίγνεσθαι. Μα μήπως αυτό σημαίνει ότι δεν είμαι ένα αυτεξούσιο ον, το οποίο μπορεί να υπερβεί τις επιμέρους κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες και να διαφοροποιήσει τη σκέψη, τη γλώσσα και τις ενέργειές του; Αν είμαι μια κατασκευή των λόγων που με διαμόρφωσαν, τότε μήπως τελικά δεν είμαι υποκείμενο αλλά αντικείμενο της γλώσσας; Αυτά είναι τα βασικά ερωτήματα του μεταδομισμού, ο οποίος στην ουσία κάνει στροφή από τη γλώσσα στον λόγο. Ενδιαφέρεται για τη σχέση του υποκειμένου με τη δομή της γλώσσας. Οι έννοιες δεν έχουν σταθερό περιεχόμενο αλλά είναι αποτέλεσμα των συνθηκών, μέσα στις οποίες παράγονται. Ενέχουν υποκειμενισμό. Το άτομο εντάσσεται μέσα στη δομή αλλά ταυτόχρονα διαφοροποιείται από αυτή, γιατί διαπλάθεται από ένα σύνολο συνθηκών αλλά και κυρίαρχου λόγου (Ντεριντά, Φουκώ, Λακάν). Ο αποδομισμός για την κατανόηση ενός κειμένου σημαίνει χονδρικά ότι στο ίδιο κείμενο θα μπορούσαν να συνυπάρχουν π.χ.

δοκιμιακή και μυθιστορηματική δομή, διαφορετικά υποκείμενα της αφήγησης και διαφορετικές οπτικές γωνίες, χωρίς αυτό να δημιουργεί τον παραμικρό προβληματισμό.

Ο μεταδομισμός, στην πραγματικότητα, αμφισβητεί την αντίληψη ότι είμαστε ανθρώπινα υποκείμενα αυτόνομα και αυτεξούσια, τα οποία διαθέτουν δική τους βούληση, σκέψη, γλώσσα και δράση. Πιστεύει ότι «κατασκευαζόμαστε» από τους λόγους και τις κοινωνικές πρακτικές που αποτελούν τους θεσμούς, όπως το σχολείο, την εκκλησία, την οικογένεια, αλλά και τη λογοτεχνία. Μήπως λοιπόν έτσι η πρωτοβουλία μας χάνεται και γινόμαστε έρμαια του «έτοιμου» λόγου των άλλων; Μήπως μιλάμε μεταξύ μας με κλισέ λόγου, οπότε δεν λέμε αυτό που θέλουμε, αλλά αυτό που νομίζουμε ότι ταιριάζει στην περίσταση; Μήπως κατ' επέκταση δεν ζούμε όπως πραγματικά θέλουμε, αλλά όπως επιτάσσουν οι συνθήκες που βιώνουμε; Αυτά είναι τα ερωτήματα που απασχολούν τον μεταδομισμό και κατά μία έννοια είναι ίσως οι βαθύτεροι και πιο ουσιαστικοί προβληματισμοί του σύγχρονου ανθρώπου. Ο μεταδομισμός εκπροσωπείται κυρίως από τους Φουκώ και Μπάτλερ, ενώ στην ψυχολογία από τον Ζακ Λακάν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Selden, R. (2004) (Επιμ.) Ιστορία της θεωρίας της λογοτεχνίας, τ. 8: Από τον φορμαλισμό στον μεταδομισμό. (μτφ. Α. Βαλδραμίδου, Γ. Δεληβοριά, Ι. Ναούμ, Α. Παπανικολάου, Φ. Χατζηιωαννίδου, θεώρηση

μτφ. Μ. Πεχλιβάνος – Μ. Χρυσανθόπουλος). Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.